

Mälestusi

Kirjandusmuuseumi taastamisest a. 1945

Kui Lõuna okupatsioonivõimud
1942. a. Riieliku Kirjandusmuuseumi
likvideerisid ning kõik selle osakonnad
ülikooli alluusse viisid, siis erialgu
jäid need asutused siiski oma senistesse
ruumidesse. Kuid 1943. a. sügisel võeti
ära ka Kirjandusmuuseumi majad
Tartus Aia (praegu: Vanemuise) tn. 42 ja 44.
Nüüd pidid kõik ~~sealsed~~ ^{sealsed} asutused küses
korras välja kolima.

Võimane asjaolu kiirendas evakueerimist järsult, kuigi sellest ette-

2/
valmistusi oli tehtud juba varem.

Varjenduskohadeks olid valitud endised mõisate hooned ja mõned kivist koolimajad. Rahvaluulekogude evakueerimisest oli info eelmises kirjutises, muusemi teised osakonnad evakueeriti viide kohta: Arule (Elva lähedal; seal oli ka töötamisvõimalus), Tustile (Viljandi lähedal), Lähtrusse (Suure-Jaani lähedal), Koarksisse ning ka mitmesse kohta Tartu linnas.

Kui teistel osakondadel jäi mõnevõrra töötajaid ja varasid ^{ka} Tartusse, mis Rahvaluule arhiiv oli evakueeritud täielikult; alates 1944.a. 18. märtsist asus selle keskus Põltsvaeres (Kizikumõisas), töörem kahe töötajaga aga Gusti-
~~vaeres~~ vere koolimajas.

Laialiveetud varasid oli muuseumil mitu.

3

kümmend autokoolmat. Nende kohe-
suse reorganiseerimiseks püüdisid esi-
algu väljavaated - nur osa Tartu
linnast oli varemeis. Kirjandusmuuseumi
majad olid õnneks küll säilinud, kuid lät-
ind teise asutuse kaudu. Mis juha 1944.a.
okt. lõpul olid tagasi jõudnud Läänemaa-
le, needki varad ~~seisid~~ seisid endiselt
ülikooli peahoone keldris. Muuseumi
töötajad käisid küll koos kirjanduse majas,
kuid muuseumiliseks tööks polnud seal
võimalusi.

Kõningaid tagasitoomise katseid
tehti küll varsti ka Tartust lähtudes.
Nende ridade autor tegi 1944.a. novembris
automaatselt Pilistverre ja Jüstiverre, kon-
trollis oluseda neri hoovipeinades, instrum-
entis Jüstiveres olid töötajad ning tõi kaasa
~~uue~~ uue koorma evakueeritud materjale. Jüsti-
veres töötavad O. Jõger ja S. Põhmuus
jaid esialgu sinna veel edasi (tulid ära
nastavahetusele).

4
Evakuueeritud varade olukorda käidi
inspekteerimas ka teistes hoiupaikades,
korduvast tehti seda Arul. Seal elas algselt
~~pidevalt~~ M. Lepik, hiljem ~~ka~~ H. Tampere. Kui
seal enam ei elatud, ^{saadeti} kontrollijaid Tartust.

~~Pidev~~ valveteenistus Arul seati sisse
Alates 19. E 45 seati Arul sisse pidev
valveteenistus, kuhu komandeeriti tööta-
jaid Tartust (käisid L. Kõrb (korduvast), E.
Normann, H. Mauer, S. Laht jt.). Muudes
varjendupaikades pidevalt valvet
~~ei suudetud~~ organiseerida ei
sundetud. Kauged varjendus-
paigad tegid asitusele palju
muret, mil lahenduse leidmine
võttis aega.

1944. a. hilissuvel ilmus aja-
kirjanduses sõnavõtte, mis meenutasi
Kultuuriasutuste kiirema taastamise vajadust.
"Sõja ja Vastu" juhtkirjast "Ehitame
üles" võisime lugeda: "Tänu meie muuseu-
mide töötajatele on päästetud peaaegu

5
kain enyoraadid väljareo ohust ja
hävimisest. On vaja need koondada,
et oleks juba varsti võimalik anda
muntenmid" ("Sõja ja Vastu" nr. 2,
21. okt. 1944).

Tartu ajalehes kirjutas ~~taastamis-~~
~~taastamis- ja kultuuris~~ tuntud raama-
turvutendlane H. Muzasto-Johani tee-
mal: "Taastagem Tartu vallasalveid:
"Asendamatus väärtuseks raamatu-
kultuuri alal on end. E.R. M. Arhiiviraa-
matukogu, mis ainukesel rahvarahamortu-
koguena sisaldab kõige täielikuma kogu eesti
raamatutest. Ning lõpetab: "Eesti kunstni-
kud, kirjanikud, teadlased ja kogu intelligent
vabastatud Tartus elavad üle laiene rahva-
hulkadega rõõmu- ja palavikundise töö päevi,
koondades üleshitustööle uue Tartu loo-
misel" ("Uus Postimees" nr. 57, 29. nov. 1944).

Vabastatud Tartus levis tõepoolest
eriline taastamiseleevus. Selle loomisest

6/
võtsid aktiivselt osa ka paljud
tuntud kirjamehed oma ~~kirjandus~~
patriootiliste tegevusloometuste
ja ~~reportaazide~~ ^{kirjutistega} kohalikus aja-
lehes "Uus Postimees" - Aita Knaal, Joh.

Temper, Joh. Barbarus, Fr. Tuglas, Sebra

Vaarandi, Johan Schmuul, V. Adams
(oli vabamees ja Tartu koonduklaagrist),

ja J. Pikema sellesohase üleeelse
jõudlus ~~and~~ elavine pööde TK esi-
mees A. Pime. Ka kirjandusmuu-
seumi töötajad võtsid Tartu
linna taastamisest ^{elavalt} (osa. tähtsapaotava
~~entusiastidega~~, ~~kuul oma stu-~~
~~diu taastamisega tuli veelgi~~
~~andata.~~

2
Rõõmustavas ühendamises
muuseumiperele oli Vabariigi
valitsuse otsus, millega kirjandus-
muuseum 1945. a. jaanuaris sai tagasi
oma majad.

8
8
siseremondiga, mis materjalide punde-
sel venis pikale. Kuid kohe alustati
ka sisekolimist mõnedesse ruumidesse.
Juba jaanuari lõpul toodi kohale
rahvalaenule põhihoiud (tulekindel
keldriruum oli säilinud endisel kujul)
ja bibliograafia-osakonna mõned
kartoteegid. Veebruaris toodi kohale
need varad, mis siigisel olid saabu-
nud Jaänemaalt, kuid varjatud üli-
koole peahoone keldrisse. Märtsis algas
evakueeritud varade tagasitoomine kõval-
majast (Arh. 46; 40 hobusekoormat!). Reeva-
kueeriti kõik varad Justiveest ja Pelistveest,
Kartades hobusekoormad ja autasid. Tehti
eeltööd ulatuslikus reevakueerimise
aktiivsus, mis osutus üsna komplikseeritaks.
Kuid muuseumituli ka uurimishetki. ^{Kohapeal}
Üheksena karutati uurimistööks rah-
valaenule osak. materjale, tellimusi oli
Käsitööstajate osakonnale (juunis 1945): "Veenomine"
teater tellis ära Kirj. Koidula näidenditest; mater-
jalide tellijaten olid ka Kunstide Valitsus ja Raadiokomitee.

① Kõikidele paigutati 15,000 köidet arhiiv-
raamatukogust ja rahvakule osak. Eesti-
raamatukogu.

62
Tõrjekõlamine ja asutuse taastamine
oli esialgu üsnagi väsitav füüsiline
töö - raskete kastide, raamatute ja ^{murte} (aga-
leheviidete) tõstmine ja kandmine, reovarustuse
tud varade puhastamine ja riivlitide astu-
mine. ~~Kõik~~ Töötajad olid enamasti
naised, töötati eritise õhinaga; siiski an-
dis sageli väsimus tunda. Et vajalikke
töömedele tösta ja hoida, seati sisse
keskpäevane ühine söögiaeg, ^{hoovimajas} kuhu kõig
töötajad kogunesid ühise laua ümber.
Toit toodi algsel kohale mujalt, hiljem
valmistati sealjamas ~~toitu~~ (majas
oli köök). Harilikult oli üs s^{öö}gitegija-
"laenuatja", kuid ^{mõnel} (harvemal juhul ^{näit.} (võrremlisliku
kraavi kaevamisel, mis kehtis nädalapäeval),
oli ^{isegi} ~~2~~ 2 söögitegijat. Ka raamatukogu
varade reovarustavimisel tahmunult (ca 100 km.)
olid kaasas ~~ka~~ söögitegijad. Söögitegijad

kehtis ja reovarustamine

Ka 6/6

10

Vajaduse korral kaaluti ja otsustati
töögilauas ka mitmesuguseid praktilisi
küsimusi; koosolekuid töö ajal ei peetud.

~~Kui siin töö alles algas, oli rääkitud töö-
distipliiniga. Mõned ^{töölased} olid kaasa tööt
semal olnud, olid ~~siis~~ võrdselt pide-
valt istumisest ja pingest. Töö ~~kaasa~~ ei
tuleks edeneda. Siis pidasime arutelu-
koosoleku temal "Töögilauast ja plaani-
kindlast tööst." Sellel oli äratas teadud
ühel "Pravdas" ilmunud artiklist.~~

Töötaja ratsionaalsemuse kasutamises
võtsime ^{tasuvuse} ~~kasutamise~~ nädala-töölauadid,
kus iga ~~töötaja~~ töötaja töö oli ette teada
pärast viisi. Sellest kinnipidamisest viisuguse
plaani oli seinale välja pandud ja selle
tähtsust kontrolliti. See tundus ~~siis~~ otsustavaks
ja andis tulemusi.

Kuid et tule unustada, et sõda veel (11)
Lääne-Euroopas jätkas, kuigi Eestimaast
oli üle käinud. Oli veelgi mitmesuguseid
raskusi ja kitsendusi. Raskusi oli auto-
dega, eriti aga bensiiniga. Kui kuuldi
et meil on vaja vedada mitukümmend

koormat ja osalt isegi 100 kilomeetri
kaugusele, öeldi: Autosid võite saada,
^{kuid bensiini,}
~~aga~~ muretsgege ise. ~~aga~~ Aga kust -
kuidas hankida, see ei olnud autokaasi
mure. Meil riiki õnnestus bensiini ^{saada} ~~hankida~~
^{erilise abistamise}
~~pari ametlikult~~ korras. Aga palju oli sellega
^{eriti veel kohaletoomisega;}
võimalust, kuidas 2 1/2 tonni bensiini
Tallinnast Tartu toimetada? Kus seda hoida
ja kuidas jagada? Aga me kiire majan-
dusjuhatajaks toimema peke ja tema sai
sellega hakkama. Et muuseumimaja keldri-
korruusest ~~bensiinilõhn~~ ^{nii sageli} ~~maja~~ ^{levis}
^{levis} bensiinilõhn, sellega tuli leppida.
~~Kuid mitugune tagasilöömine~~
~~kõrge lühikese aja~~

Kui kolin vajalikuks seetõttu olid tehtud, pandi ~~hädaj~~ reevakueerimine käima täie pingega. Nii ainekoost kui mööbel toodi ära kõigist varjenduskohadest ajavahemikus 1. - 20. augustini. Lustive-
rest ja ~~abiturientide~~ toodi kõik varad ära juba märtsis; seal käimine koos O. Tõgeveriga. Et laadimistöö oli küllaltki raske, püüti see ära toha peamiselt meeste käte jõul. Sel juhul kasutati ka ajutisi abilisid, kellest olid abiturientid Jüri Linnus ja Heino Teda. Tegutsedes lõpuks ~~avaldati~~ avaldati ära kõik vajalikud.

Reevakueerimine oli raske ja keerukas operatsioon. Kui sellest pikemalt rääkida, võtaks see palju ~~ruumi~~ ruumi.

Samal vedude perioodil tuli kätte veel üks tõsine häire muuseumitöös - re-
pundus. Muuseumil oli küll ~~vee~~ vee, kuid see ei annud enam vett. Terasi vajades

tänu paljudele

→ tublike asjassalistele (J. Alver, E. Annus, P. Siidre, E. Lintsi,
L. Kõrb jt.).

13

ühendada majad linna veevõrgiga.
Meile õpetati: kaevake ise veejuhtme
paigutamises, vajalik kraav Heidemannil
tänavast kuni muuseumi majani, mis ole-
vasti veega kindlustatud. Oli palju
kahtlemist, kas me tõesti suudame seda
teha; keegi polnud meist varemgi tööd
ennem teinud. Kuid meid väljapääsu
polnud näha ja me otsustasime ~~olla~~
jätkavalt: teeme selle ära! Kuid
teeme kollektiivselt - kõik võtavad
osa! Nädalaga oli see kraav kaevatud
ja muuseum veega kindlustatud.

Nüüd on harknari ~~toetuse~~ asutuse
taastamine juba paremini laabuma.
Ainult ^{hõne sinuga} ~~ühendatud~~ ^{meenutatud} olgu, mis sel
esimisel rööpajärgsel aastal veel
juhtus.

Kirjandusmuuseumi leidis tähelepanu-
võtte toetamist valitsusametist, kalle ~~anti~~
~~ühendatud~~ avanes võimalus tegeuse ~~toetuse~~
arendamiseks ja laiendamiseks. ~~toetuse~~

sai lepingute alusel tellida kunstnikelt
kahesa portreed, ~~kahe~~ ^{osta} sai klaveri; koos-
reis täienes kolme tööga vrra (L. Kõrb, J. Alver, J. Laaser)
Hakati korraldama näitusi, mis äratasid
tähelepanu ning olid vajalikud nii üldsele
kui koolilastele. Muuseumil tekkis tihed
- Tema tegevusest ja näitustest kirjutati mitmes ajakhes,
kontakt ajakirjandusega. Tema osavõtmad
arendasid sidemeid rahvaga ka korrespon-
dentsi vahendusel. ^(võiti rahvalaule osavõtmisega) Muuseum kannas
ette valmistama trükivaljandeid.

1945. aastal oli Kirjandusmuuseum
avatud 66 päeva. Külastajaid käis
2111, sellast 30 ekskursiooniga 1657, neist
õpilasi 1508. Näitusi oli 2.

See näitab, et Kirjandusmuuseum
pärast raskeid okupatsiooniaastaid
tõusis kiiresti jalule ning hakkas
oma kasuliku kultuuritöö jätkama
laiemalt ja mitmepalgelisemalt kui
enne.